

23. ЦДАВО України, ф. 2188, оп. 1, спр. 53, арк. 234.
24. ЦДАВО України, ф. 2188, оп. 3, спр. 26, арк. 51.
25. Чмир М. Галицька Армія 1918–1920 / Чмир М., Пінак Є., Музичук С. — Рівне : Олег Зень, 2008. — 80 с.
26. Шухевич С. Спомини з ГА (1918–1920) / Шухевич С. — Ч. II. — Львів : Червона Калина, 1929. — 166 с.

О. В. Лабур

УДК: 930.253 (477) «1918–1925»

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ДРУКОВАНИХ СВІДЧЕНЬ «СТАРИХ БІЛЬШОВИЧОК» Є. БОШ, С. ГОПНЕР, О. КОЛЛОНТАЙ

Проаналізовано як історичні джерела та джерела соціальної інформації спогади жінок-революціонерок Є. Бош, С. Гопнер і О. Коллонтай. З'ясовано особливості цих типів джерел, обґрунтовано необхідність критичних підходів до їх аналізу та використання.

Ключові слова: жіночі спогади; «старі більшовички»; історичне джерело; інформаційний потенціал; актуалізація відомостей.

Рассматриваются как исторические источники и источники социальной информации воспоминания Е. Бош, С. Гопнер, О. Коллонтай. Обоснованы особенности этих типов источников, необходимость критических подходов к их анализу и использованию.

Ключевые слова: исторический источник; женские воспоминания; «старые большевички»; информационный потенциал; актуализация данных.

Memories of women-revolutionists are a separate group of memoir literature made by the revolutionary leaders. The focus is on the memories of women-revolutionists E. Bosch, S. Gopner and O. Kollontai. The selected sample is caused by party veterancy of authors, extent of their participation in the revolutionary events, a place in the party hierarchy and priority inheritance publicity of their memoirs. Remarkd that this project has allowed us to evaluate their consideration as an important historical source for the reconstruction of party history and development of gender policy. In addition, we consider them as a source of social information from which is possible to learn about the women who were able to reach certain heights in the party hierarchy and functioning of the society where they can self-realize in this way. It is emphasized on the features of this type of sources as revolutionary memoirs and female writing. The influence of social and

ideological positions of writers to the specific structure of the text, where the struggle for Soviet power was seen as a private matter and the meaning of life, was noticed. It is an analysis of their involvement in research, updating data, the level of reliability of individual episodes and specified the need for critical approaches to the issue.

Keywords: Historical Source; women memories; «bolshevists veterans»; informational value; actualization of information.

Більшість революційних діячів залишали різноманітні спогади, щоденники, синтетичні історико-мемуарні праці. До цього їх спонукала потреба осмислити, пояснити та оцінити історичні події, учасниками чи свідками яких вони були [37, с. 83]. Окрему групу мемуарної літератури становлять спогади жінок-революціонерок. Втім, у ієрархії історичних джерел їх було двічі маргіналізовано, як і весь комплекс жіночих мемуарів. Уперше внаслідок панування в радянській історичній науці диктату «об'єктивності» офіційних документів і другорядності так званих «егодокументів». Є лише поодинокі заклики джерелознавців епохи радянської України Г. Стрельського [41, с. 14–15] й Н. Литвин [30, с. 10, 14] до введення в науковий обіг жіночих мемуарів. Прикметно, що найактивніше популяризувалися спогади Є. Бош у післяперебудовний період [8; 21; 32; 33; 37, с. 103; 38], коли поступово зникла ідеологічна кон'юнктура щодо мемуаристики. Деякі науковці охрестили її мемуари «важливим нарративним джерелом» [19, с. 164]. Спогади ж С. Гопнер, зокрема, дали сучасним історикам змогу повною мірою з'ясувати обставини несподіваного зняття Е. Квірінга з посади секретаря ЦК КП(б)У в березні 1925 р. Дослідник В. Е. Лозицький назвав їх «мотузочкою», яка допомогла «привести до правильної відповіді» [31, с. 49].

Вдруге маргіналізація виявилася на етапі «плідної археографічної роботи архівних ... установ» [9, с. 7], зокрема, коли у 1954 р. в Україні стала очевидною гендерна диспропорція опублікованих свідчень. Вийшло друком чимало регіональних збірок спогадів учасників революційних подій та громадянської війни в Україні, але спогади жінок там були представлені незначною мірою, або не були включені взагалі. Переконливим прикладом є видання Державного архіву Запорізької області «За власть Советов» [20] (1957 р.), де наявні виключно чоловічі спогади, тоді як у фонді П-1 (спр. 890) зерігались спогади жінок про події громадянської війни [18], датовані кінцем 1920-х рр. Їх офіційна презентація відбулася лише на початку ХХІ ст. і завдяки зусиллям дослідників жіночої історії [27]. Щодо передруків спогадів Є. Бош та С. Гопнер, то зі значними скороченнями їх було включено тільки до збірки жіночих мемуарів «Крізь бурю ча-

су» (1979 р.) [3, с. 15]. Тож, унаслідок вузько трактованої документальності жіночі спогади ставали меншовартіснішими за чоловічі й перетворювалися на додаток-підтвердження.

Вибірковість спогадів зумовлена, по-перше, давнім партійним стажем мемуаристок: Є. Бош — з 1902 р., С. Гопнер — з 1903 р., О. Коллонтай — з 1901 р. По-друге, за істпартівською класифікацією (Й. Геліос) вони підпадали під категорію «мемуарів організаторів», визначалися найвищою формою «передачі сучасності та живого історичного багажу», а їхні автори «об’єктивно стояли в центрі подій, що розгорталися» [10, с. 203–204]. По-третє, в партійній ієрархії зазначені особи посідали доволі значущі посади. Так, Є. Бош була головою обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю (Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська, Полтавська губ.) і Головного комітету РСДРП(б), фактично очолювала перший радянський уряд України — Народний секретаріат (формально вона була народним секретарем (міністром) внутрішніх справ). С. Гопнер була членом Катеринославського комітету РСДРП(б), редактором газети «Звезда» і членом місцевих Рад. 1918 р. була обрана секретарем ЦК КП(б)У, а з 1919 р. — начальником інструкторських курсів політуправління 12-ї армії. Значно менше пов’язана з Україною російська більшовичка, активістка жіночого руху О. Коллонтай. Відомо, що 1919 р. вона перебувала на посаді наркома агітації та пропаганди РНК України [31, с. 22–23], а з липня 1919 р. входила до складу комісії з роботи серед робітниць при ЦК КП(б)У [42, с. 19]. Їхні спогади — найбільший масив революційної жіночої мемуаристики, вони є одними з перших друківаних спогадів революціонерок. На наш погляд, така вибірка дає змогу не лише оцінити їх як важливе історичне джерело для реконструкції партійної історії та розвитку гендерної політики, але й розглядати їх як джерела соціальної інформації. Спогади революціонерок дають можливість дізнатися про самих жінок, які досягли певних вершин у партійній ієрархії, а також і про функціонування суспільства, в якому вони змогли саме так реалізуватися. Аналіз цих мемуарів також надає дослідникам можливість простежити подальшу історичну долю «революційної мемуаристики» чи «жіночого письма» [2, с. 25–26], зафіксувати вплив соціальних та ідейних позицій мемуаристок на специфіку свідчень і структуру тексту, де боротьба за радянську владу сприймалася як особиста справа, сутність та сенс життя.

Спогади Є. Бош «Рік боротьби» написані 1924 р. і охоплюють період з квітня 1917 р. по квітень 1918 р. Несподівана смерть авторки наприкінці 1924 р. прискорила видання в Істпарті ЦК РКП(б) [4; 41, с. 18] її мемуарів 1925 р., а Істпарт Київського губкому тоді ж видав книгу «Пам’яті Євгенії Бош» [34]. Перша книга презентувалася як «політичний заповіт»

авторки [4, с. 1–6], а друга — як життєвий опис жінки-борця, що «до кінця віддає себе тій справі, якій вона служить» [34, с. 20, 22]. Обидва істпартiвські видання закінчувалися пишномовною тезою, що «наші історики ще мусять освітлити незрівнянно велику роль Євгенії Бош в робітничо-селянській революції на Україні» [34, с. 29]. Втім, лише через 40 років українські історики Ж. Тимченко та А. Гриценко вперше «обмовилися» про те, що Євгенія Бош була головою першого радянського уряду — Народного Секретаріату України [16, с. 61, 63; 42, с. 13]. І тільки сучасні дослідження М. С. Вороніної дали змогу з'ясувати її справжню роль у керівництві молодою республікою [7]. За спостереженнями дослідниці, ані Є. Бош, ані С. Гопнер, не були сакралізовані так, як інші російські революціонерки в радянських виданнях, присвячених жінкам [7]. Наразі маємо лише формальні згадки про них у переліку «блискучої плеяди жінок-марксисток» [28, с. 3–11].

Окремі розділи мемуарів Є. Бош «Рік боротьби» було надруковано в збірці «Незабутні роки» (1967 р.). У спогадах авторка визначила завданням подати лише перевірені відомості, тож автори-упорядники збірки З. Громова, Г. Клеткіна, Т. Колішер вважали за необхідне перевірити достовірність використаних авторкою мемуарів і документів. Під час критичного аналізу було встановлено цілковиту схожість із іншими видами джерел, окрім неточностей по деяких прізвищах [5, с. 118–125]. Втім, пік популярності книги «Рік боротьби» серед історико-революційних видань припадає на початок 1990-х рр. Тоді ця праця подекуди представлялася одним із найкращих документів революційної доби й, на думку П. Варгатюка, її не без підстав «порівнювали із твором Д. Ріда “Десять днів, що потрясли світ”» [6, с. 5]. Тоді ж «Рік боротьби» під рубрикою «Бібліотека історико-революційних мемуарів» було перевидано повністю і доповнено раніше не опублікованими автобіографічними листами до дочок Ольги і Марії. Порівняно з зазначеними спогадами, листи були емоційніші, насичені роздумами й переживаннями, що притаманне радше «жіночому письму» та стилю написання мемуарів. Зокрема, досить показова репліка Є. Бош стосовно ідеї «нової моралі» на прикладі любовних стосунків О. Коллонтай [6, с. 373]. Сам факт перевидання цих мемуарів вкотре засвідчив використання джерела в соціальній практиці, актуалізацію його змісту як «революційного твору», а не витвору «жіночого письма».

Опубліковані спогади С. Гопнер стосувалися, насамперед, історії партійної організації в Катеринославі [11; 12], роботи Першої конференції робітниць України [14]. Проте порівняно зі спогадами Є. Бош окремі вставки зі спогадів С. Гопнер знаходимо в чоловічих мемуарах. Так, уривок, свого часу надрукований у Катеринославській газеті «Звезда» (№ 29), використав піз-

ніше в мемуарах представник ЦК КП(б)У Е. Квірінг [23, с. 53]. Крім того, саме з цитування С. Гопнер розпочав спогади про більшовицьку організацію Брянського заводу М. Рухман [39, с. 139–140]. Але пізніше опубліковані роботи С. Гопнер, особливо в збірці «Жовтнем народжені» (1967 р.), присвяченій жінкам, більше схожі на історико-мемуарні праці. Поряд із позначенням «ми», притаманні авторці вже як істориків, в праці чітко сформульовані фрази та логічні висловлювання, науковий емоційно нейтральний стиль і послідовність. Так, оцінюючи дії партії серед жінок, С. Гопнер не лише констатує, що вони «повністю витікають з її програмних і тактичних принципів», а й намагається проводити паралелі з політикою буржуазних держав у «жіночому питанні» [13, с. 184, 187]. Очевидно, науковий ступінь доктора історичних наук авторки дався взнаки під час написання спогадів.

Хоча Є. Бош та С. Гопнер зазначали, що метою їхніх спогадів є «відновлення хронологічного ланцюжка подій і подання ... відомостей про діяльність партійних організацій» [4, с. 271], їхні праці є досить інформативними для розуміння витоків діяльності більшовиків серед жінок в Україні. Є. Бош, оповідаючи про початок роботи з жінками-робітницями й дружинами військових у Києві в липні 1917 р., констатувала: «Особливого жінвідділу при комітеті не існувало, але вже виокремилася група товаришів, які спеціально зайнялися цією роботою» [4, с. 16]. Цей епізод ставить під сумнів поширену пізніше в жіночих мемуарах тезу про перенесення з 1920 р. російського досвіду організації спеціальних відділів з роботи серед жінок [22, с. 149]. Зіставлення його зі свідченнями в інших публікаціях дає змогу впевнитись у вірогідності описаного факту. Про активність киянок 1917 р. згадувала також у мемуарах перша керівниця Київського жінвідділу М. Левкович [29, с. 258–259]. Опосередковано підтвердження цього знаходимо й у мемуарах представниці петроградського жіночого руху А. Соколової, яка згадувала про «екскурсії» до Києва деяких активісток для революційної пропаганди та встановлення партійних зв'язків [40, с. 57]. Враховуючи відомий факт, що Петроградський осередок найактивніше створював жінвідділи в партії та організовував їхню роботу, а Перший з'їзд робітниць відбувся також у Петрограді, то цілком можна припустити, що обмін партдосвідом міг сприяти зародженню в Києві роботи серед жінок. Тож, свідчення Є. Бош можуть бути достовірними й відзеркалювати специфіку жіночої роботи партії.

Тимчасове перебування О. Коллонтай в Україні дало можливість переглянути в Одесі 1921 р. окремою брошурою її автобіографічний нарис «3 мого життя і роботи», який раніше друкувався в журналі Істпарту ЦК РКП(б) «Пролетарська революція». 1974 р. під тією самою назвою вийшли друком розширені спогади революціонерки. Тим не менше, саме

1920-ті рр. дослідниця І. Дажіна назвала «найпліднішим періодом мемуарної роботи» Коллонтай [17, с. 10]. До передрукованих спогадів — спочатку в журналі «Комуністка» (1923 р.), а потім «Робітниця» (1928 р.) [26], — належать і мемуари про підготовку Першого всеросійського з'їзду робітниць та селянок. Враження від відвідування України найповніше висловлюються в публіцистичних творах О. Коллонтай, більшість яких увійшли до збірки «Вибрані статті і виступи». Авторка відзначала активну роль робітниць Донбасу при визволенні його від «білих» (1919 р.) та зусилля киянок з налагодження громадського харчування (1919 р.). Позитивні відгуки отримала й робота українок з організації охорони материнства. О. Коллонтай оцінила їхню діяльність як «особливо активну». Чимало теплих слів прозвучало на адресу керівниці жінвідділу в Україні К. Самойлової та Є. Бош у роботі «Жінки-борці в дні Великого Жовтня», присвяченій 10-тій річниці жовтневих подій у Петрограді 1917 р. Її характеристика Євгенією Бош збігається з висловами київських партійців із книги «Пам'яті Євгенії Бош» [24, с. 331–334].

Хоча мемуарний спадок О. Коллонтай про жінороботу в Україні незначний, її роль у налагодженні цієї діяльності стала предметом історіографічних дискусій. Історики розійшлися у визначеннях часу та місця створення перших комісій по роботі серед жінок в Україні, які ініціювала О. Коллонтай упродовж 1919 рр.: Г. В. Папакін визначив Харків (травень), Ж. П. Тимченко — Київ (липень), О. П. Кривоший — Олександрівськ (березень — травень), а В. П. Петров і Г. В. Воробйова вказали на Сімферополь (весна) [27, с. 158–159, 163–165; 35, с. 79; 36, с. 145; 42, с. 18–19]. Дебати виявили короткотривалий, але суттєвий вплив Коллонтай на формування інституту жінвідділів в Україні. Втім, принциповим, на наш погляд, є не визначення першості, а паралельність активізації жіночого руху у різних регіонах України під впливом зустрічей і яскравих промов О. Коллонтай. Ще американська вчена М. Баклі зауважувала, що для революціонерки «райони без жіночих організацій» розглядалися «як не вигідні для більшовицької держави» [1, с. 358]. Висновок дослідниця зробила на підставі мемуарних свідчень зі збірки «Вибрані статті та промови» (1972 р.), із посиланням на О. Коллонтай, яка недовіру жінок до революції й радянської влади та їхню пасивність пов'язувала безпосередньо з наявністю та характером жіночих організацій [24, с. 164]. У збірці «З мого життя і роботи» також є відомості про роль відомої революціонерки в організації та активізації діяльності жіночих організацій. Мемуаристка відзначала, що вже з 1906 р. стала обстоювати думку про необхідність для партії роботи серед жінок, зокрема на противагу позиції Н. Крупської, яка була проти створення особливої жіночої організації через невдалий досвід у Парижі [25, с. 105,

268]. Тож, очевидно, мотивація діяльності О. Коллонтай у створенні жіночих організацій в Україні важливіша за пошуки їхньої першочерговості, адже авторка бачила сенс своєї діяльності у збільшенні кількості жіночих організацій, принаймні до 1922 р., коли перейшла на дипломатичну роботу в Норвегію.

Таким чином, проведений аналіз мемуарів відомих революціонерок дає нам можливість розширити інформаційний потенціал друкованих свідчень «старих більшовичок» Є. Бош, С. Гопнер та О. Коллонтай. Насамперед — зафіксувати феномен «суспільного в особистому», коли боротьба за радянську владу сприймалася як життєва необхідність, важливий елемент самореалізації, зрозуміти таку спрямованість мемуарних свідчень і відповідну структуру тексту, зіставити їх з особливостями діяльності та обставинами життя. Очевидно, особистісні, соціальні та ідейні позиції мемуаристок визначили їхню подальшу історичну долю як творців «революційної мемуаристики» чи «жіночого письма». Окрім того, побачити тематичну специфіку досліджених мемуарів як свідчень партійної історії й паралельно аспектів історії життя жіноцтва України, порівняти їх між собою і відзначити авторське сприйняття жіночого розкріпачення, котре запропонували більшовики. Окремо можна простежити рівень залучення мемуарів відомих революціонерок як історичних джерел до наукових досліджень та перевірити на достовірність описані в них окремі епізоди. І, нарешті, наголосимо, що, як частково, так і в цілому, проаналізовані нами свідчення можуть наблизити дослідників до реконструкції мікро- і макросистем, які характеризують загальну картину історичного розвитку України 1920-х рр.

1. Бакли М. Политика большевиков и женотделы в 1920-х годах / М. Бакли // Гендерная реконструкция политических систем / Ред.-сост. Н. М. Степанова и Е. В. Кочкина. — Спб. : Алетейя, 2004. — 992 с. — («Гендерные исследования»).

2. Белова А. Женская повседневность как предмет истории повседневности: историографический и методологический аспекты / А. Белова // Российская повседневность в зеркале гендерных отношений: Сборник статей / Ответ. ред. и сост. Н. Л. Пушкарева. — М. : Новое литературное обозрение, 2013. — 864 с.

3. Бош Е. Год борьбы / Е. Бош // Сквозь бурю времени. Воспоминания участниц революционного движения и социалистического строительства на Украине и в Молдавии / Редкол.: И. П. Донков (отв. ред.), А. С. Есауленко, М. О. Левкович, Ж. П. Тимченко и др.; сост.: М. О. Левкович (рук. группы), М. И. Белова, О. П. Ветко. — Кишинев : Молдовеняскэ, 1979. — 394 с.

4. Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. До немецкой оккупации / Е. Бош / Истпарт, Комиссия по истории октябрьской революции и РКП(Б) — М.-Л. : Госиздат, 1925. — 271 с.

5. Бош Є. Рік боротьби / С. Бош // Незабутні роки. Спогади учасників Великої жовтої революції і громадянської війни на Україні / Упор.: Громова З. М. (керівник),

Клеткіна Г. С. Колішер Т. М. та ін.; Ред. кол.: Громова З. М., Колішер Т. М., Стадник О. М. — К. : Політвидав, 1967. — 605 с.

6. Варгатюк П. Л. Подвиг революціонерки / П. Л. Варгатюк // Бош Е. Б. Год боротьби [Текст] / Е. Б. Бош; под науч. ред. П. Л. Варгатюка. — 2-е изд. — К. : Политиздат Украины, 1990. — С. 5–21.

7. Вороніна М. С. Євгенія Бош — полум'яна революціонерка (гендерний аналіз особистості) / М. С. Вороніна // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. — Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2013. — Вип. 6. — С. 163–165.

8. Вороніна М. Проблема мотивації більшовичок у виборі професійної діяльності після встановлення радянської влади / М. Вороніна // Історія і географія. — 2012. — Вип. 45. — С. 15–19.

9. Галенко О. І. Документальні публікації з історії Української РСР: теорія та джерелознавчий аналіз / Галенко О. І. — К. : Наукова думка, 1991. — 144 с.

10. Гелиос Й. Как надо писать воспоминания. (Методологический очерк) / Й. Гелиос // Пролетарская революция. — 1925. — № 7 (42) — С. 203–204.

11. Гопнер С. Большевицкая организация накануне и в первый период Февральской революции в Екатеринославе / С. Гопнер // Летопись революции. — 1927. — № 2 (23) — С. 52–67.

12. Гопнер С. И. Мартовские и апрельские дни 1917 года (Из воспоминаний участника Октябрьской революции) / С. И. Гопнер // Вопросы истории. — 1957. — № 3. — С. 42–52.

13. Гопнер С. Женщины страны Советов / С. Гопнер // Октябрем рожденные / Сост. А. В. Артюхина, Л. И. Гуськова, М. О. Левкович. — М. : Политиздат, 1967, — С. 184–188.

14. Гопнер С. И. Через горнило страданий / С. И. Гопнер // Коммунистка. — 1920. — № 3–4. — С. 28–30.

15. Гопнер С. Октябрьская революция в Екатеринославе / С. Гопнер // Сквозь бурю времени. Воспоминания участниц революционного движения и социалистического строительства на Украине и в Молдавии / Редкол.: Донков И. П. (отв. ред.), А. С. Есауленко, М. О. Левкович, Ж. П. Тимченко и др.; сост.: М. О. Левкович (руков. группы), М. И. Белова, О. П. Ветко. — Кишинев : Молдовеняскэ, 1979. — С. 46–59; с. 60–76.

16. Грищенко А. Євгенія Богданівна Бош / А. Грищенко, Ж. Тимченко. — К. : Вид. політ. літ. України, 1964. — 91 с.

17. Дажина И. А. Коллонтай о себе и своей эпохе / И. А. Дажина // Коллонтай А. Из моей жизни и работы / Сост.: И. Дажина, М. Мухамеджанов, Р. Цивлина. — М. : Советская Россия, 1974. — 416 с.

18. Державний архів Запорізької області, ф. П-1, оп. 1, спр. 890, арк. 1–35.

19. Дояр Л. В. «Придніпровський» фрагмент життя більшовика Артема: історія / Л. В. Дояр // Історія та культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. — 2010. — Вип. 7. — С. 163–169.

20. За власть Советов. Сборник документов и воспоминаний о борьбе трудящихся за установление и упрочение Советской власти на территории Запорожской области в 1917–1920 гг. / Ред кол. Воробьев И., Чабаненко П., Щербак И., Кривчик П., Царанова Т. / Партархив Запорожского обкома КП Украины, Запорожский государственный архив. — Запорожье : Запорожский облздат, 1957. — 277 с.

21. Здоров А. Український Жовтень. — [Електронний ресурс] / Здоров А. — Режим доступу : <https://vpered.wordpress.com/2011/11/07/zdorov-der-ukrainisch-oktober/>

22. Зорина Ц. В. Среди работниц и крестьянок / Ц. В. Зорина // Сквозь грозы и бури. Воспоминания участников Октябрьской революции и гражданской войны. — Х. : Прапор, 1969. — С. 148–157.

23. Квірінг Е. І. Катеринославська Рада і Жовтнева революція / Е. І. Квірінг // Незабутні роки. Спогади учасників Великої жовтневої революції і громадянської війни на Україні / Упор.: Громова З. М. (керівник), Клеткіна Г. С. Колішер Т. М. та ін.; Ред. кол.: Громова З. М., Колішер Т. М., Стадник О. М. — К.: Політвидав, 1967. — С. 52–66.

24. Коллонтай А. Избранные статьи и речи / Коллонтай А. — М.: Политиздат, 1972. — 390 с.

25. Коллонтай А. Из моей жизни и работы / А. Коллонтай / Сост.: И. Дажина, М. Мухамеджанов, Р. Цивлина. — М.: Советская Россия, 1974. — 416 с.

26. Коллонтай А. Как мы созывали 1-й Всероссийский съезд работниц и крестьянок / А. Коллонтай // Работница. — 1928. — № 42. — С. 6–7.

27. Кривоший О. П. «Спогади про участь жінок в громадянській війні та жіночому русі...» як джерело до вивчення історії Південної України 1918–1924 років / О. П. Кривоший // Музейний вісник. — 2011. — № 11. — С. 155–177.

28. Левкович М. Наши предшественницы / М. Левкович // Октябрь рожденные / Сост. А. В. Артюхина, Л. И. Гуськова, М. О. Левкович. — М.: Политиздат, 1967, — 368 с. — С. 3–11.

29. Левкович М. Отважные дочери украинского народа / М. Левкович // Женщины в революции / Сост. А. В. Артюхина, А. И. Вакурова, А. И. Нухрат и др. — М.: Политиздат, 1959, — С. 257–266.

30. Литвин Н. А. Мемуары как источник по истории УССР 1920–1941 гг. [Текст]: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.09 «Историография и источниковедение» / Литвин Н. А. — К., 1989. — 17 с.

31. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991) / Лозицький В. — К.: Генеза, 2005. — 368 с.

32. Оніщенко О. В. Мемуари жінок як історичне джерело до вивчення революційних подій 1917 р. в Україні / О. В. Оніщенко // Сіверянський літопис. — 2002. — № 5. — С. 21–28.

33. Орлова Т. В. Вітчизняна історіографія про участь жіноцтва у революційних подіях в Україні 1917–1921 рр. / Т. В. Орлова // Вісник Державної академії керівник кадрів культури і мистецтв. — 2010. — № 4. — С. 147–150.

34. Пам'яті Євгенії Бош (1879–1925). Зб. нарисів. — К.: Київський губком КП(б)У, 1925 — 30 с.

35. Панакин Г. В. От марта до сентября: штрихи к портрету Александры Коллонтай / Панакин Г. В. — К.: Политиздат Украины, 1989. — 221 с.

36. Петров В. П. Діяльність О. М. Коллонтай на Україні і в Криму. (до 110-річчя з дня народження) / В. П. Петров, Г. В. Воробйова // Український історичний журнал. — 1982. — № 4. — С. 144–145.

37. Пиріг Р. Я. Джерела з історії української революції 1917–1921 рр.: матеріали особового походження / Р. Я. Пиріг // Архіви України. — 2012. — № 6. — С. 83–102.

38. Потеряйко Я. Й. Революційна діяльність Євгенії Бош в Україні / Я. Й. Потеряйко // Матеріали міжнар. наук.-метод. конф. «Жіночий рух в Україні: історія і сучасність». — Одеса: ІСДО, 1994. — С. 85–87.

39. Рухман М. В. В боях за владу рад / М. В. Рухман // Борці за Жовтень розповідають (Спогади учасників боротьби за владу Рад на Катеринославщині) / За ред. Хвостенка С. П. — Дніпропетровськ: Дніпропетровське обласне видавництво, 1957. — С. 139–154.

40. Соколова-Сарафанникова А. Д. Сампсониевское общество образования / А. Д. Соколова-Сарафанникова // Женщины города Ленина / Институт истории партии при Ленинградском обкоме КПСС, Филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Сост.: Е. Гилярова, М. Попова, М. Разумова и др. — Ленинград: Лениздат, 1963. — С. 48–57.

41. Стрельский Г. В. Мемуары как источник изучения истории Великого Октября на Украине / Стрельский Г. В. — К. : Вища школа, 1978. — 137 с.

42. Тимченко Ж. Видатні жінки-революціонерки в Києві / Тимченко Ж. — К. : Знання, Київська міська організація, 1971. — 23 с.

Д. Ю. Кравченко

УДК: 477

РОЛЬ УСНОЇ ІСТОРІЇ У РОЗКРИТТІ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ ПРО БИКІВНЮ

На основі свідчень очевидців про масові поховання репресованих і страчених органами НКВС осіб в Україні, музейних експонатів та архівних матеріалів в Музеї-меморіалі імені Василя Стуса показано важливість усної історії в розкритті історичної правди, «білих плям» нашого минулого і сьогодення.

Ключові слова: репресії; Биківня; свідчення очевидців; урядова комісія; усна історія; історична пам'ять; матеріалізація історичної пам'яті; меморіалізація історичної пам'яті.

На основе показаний очевидцев о массовых захоронениях репрессированных и казненных органами НКВД лиц в Украине, музейных экспонатов и архивных материалов в Музее-мемориале имени Василия Стуса показана важность устной истории в раскрытии исторической правды, «белых пятен» нашего прошлого и настоящего.

Ключевые слова: репрессии; Быковня; свидетельства очевидцев; правительственная комиссия; устная история; историческая память; материализация исторической памяти; мемориализация исторической памяти.

On the basis of eyewitness accounts of mass burials of the repressed and those executed by the NKVD of persons in Ukraine, museum exhibits and archival materials in the Memorial-Museum named after Vasyl Stus shown the importance of the oral history in discovering the historical truth «white spots» of our past and present.

According to interviews collected hundreds of eyewitness testimony and received huge irrefutable material. Numerous eyewitness accounts and public initiatives contributed to materialization and materialization of historical memory. Very large contribution to the return from oblivion victims of Stalinist repression owned Ukrainian cultural and educational society «Memorial» named after Vasyl Stus.